Floraväktarna i Skåne Rapporterar

Granspira – Starkt hotad i Skåne

Göran Mattiasson

Bild 1. Granspira med rikblommiga plantor. Foto: Göran Mattiasson.

2012 års inventering av granspira i Skåne

Svenska Botaniska Föreningens nationella Floraväktarråd rekommenderade inför planeringen av 2012 års verksamhet, att granspira skulle inventeras sommaren 2012 i Sveriges sydligaste landskap. Det hade kommit signaler om att arten minskat oroväckande mycket och hastigt inom några regioner. Skånes Floraväktare genomförde därför under ledning av Lunds Botaniska Förening 2012 en landskapsomfattande undersökning av samtliga lokaler med granspira, som noterats under inventeringen av Skånes flora 1989–2005. Resultaten sammanfattas och redovisas i denna artikel.

Inventeringen av Skånes flora under perioden 1989–2005 resulterade i att granspira hittades i 97 inventeringsrutor – totalt 119 rapporterade platser – där varje ruta omfattade 6,25 (2,5 × 2,5) kvadratkilometer. Antalet plantor noterades inte under inventeringen, men detta skedde däremot under 2012 års inventering, när samtliga fyndplatser inventerades på nytt. Som jämförelse kan nämnas att under Weimarcks inventering 1939–1975 rapporterades granspira från cirka 350 rutor (karta 3), vilket visar att granspira minskat mycket kraftigt i Skåne.

Frågan var nu om granspirans tillbakagång fortsatt efter 1997 (mitt i intervallet 1989–2005 av den senaste undersökningen). Skulle en ny inventering bara 15 år senare (2012) ge ett annorlunda resultat?

Granspira – utbredning och kännetecken

Granspira växer alltid på mer eller mindre fuktig mark. Sök efter slåttergubbe, kattfot och blåsuga (pyramidsuga), som kan vara goda vägledare på torrare mark för att finna miljöer

med granspira, som växer i intilliggande fuktiga–våta partier tillsammans med borsttåg, lågvuxna starrarter som hirs- och stjärnstarr, kärrviol eller vitmossa – men det ska naturligtvis vara inom granspirans utbredningsområde.

Granspira har en västlig, atlantisk utbredning i Europa och förekommer från Spanien i söder till södra Sverige i norr, från Storbritannien i väster till Tyskland i öster. I Sverige har granspira en sydvästlig utbredning (karta 1 och 2). Sitt huvudsakliga utbredningsområde har arten sydväst om en linje från Kalmar till södra Vättern och i området väster om Vättern. Granspirans utbredningsområde omfattar hela Skåne (karta 1).

Granspira *Pedicularis sylvatica*, är en två- till flerårig halvparasitisk art, som blommar i maj–juni månad men med enstaka eftersläntrande blommor ända fram i augusti. Plantorna, greniga vid basen, med starkt flikiga blad och ljusröda blommor, är lågvuxna (bild 1 och 2) och inte mer än decimeterhöga till skillnad från den mera högvuxna släktingen kärrspira *Pedicularis palustris***.** Arterna är lätta att skilja från varandra genom att de växer i olika miljöer med ekologiskt skilda krav och har karaktärer som skiljer arterna – granspiran har en längre utskjutande över- än underläpp (bild 2), medan kärrspira har lika lång över- och underläpp.

Miljökrav och växtsätt

Granspira är en konkurrenssvag art på öppna hävdade, fuktiga–blöta och närings- och kvävefattiga, torvartade gräsmarker, vilka framför allt finns i sydvästra Sveriges nederbördsrikaste område. Det är i hävdade fukthedar eller fuktiga gräsmarker med likartade ekologiska förhållanden, som granspira har sin huvudsakliga förekomst (bild 3). Granspira kan ibland även växa i mera kärrartade partier.

Granspira växer vanligtvis relativt samlat i grupp inom väl avgränsade områden men ofta med solitära plantor i närheten. Det kan vara svårt att upptäcka växten, om den inte gått i blom. Frön från de uppsvällda kapslarna

Bild 2. Granspira. Lägg märke till att överläppen är längre utskjutande än underläppen.
Foto: Göran Mattiasson

sprids med hjälp av myror, ofta korta sträckor, vilket resulterar i att granspira uppträder i relativt täta bestånd. Efter blomning och fröbildning vissnar plantan men nya blad utvecklas under hösten och därmed inleds förberedelserna för blomning under kommande försommar. Plantorna blommar inte varje år. Antalet plantor växlar normalt mellan åren, vilket gör det svårt att exakt bestämma populationsstorlek på varje växtplats – förutom vad som gäller just vid inventeringstillfället.

Granspira förekommer ibland i anslutning till rikkärr. Här handlar det vanligtvis om rikkärr som utvecklats, när kalkrikt vatten trängt upp efter torvtäkt och nya växtsamhällen bildats samtidigt som rester av den gamla grässvålen med lågvuxen, välhävdad vegetation i nära anslutning till torvtäkten lämnats orörd – det är i dessa grässvålar som granspira fortfarande har sina miljökrav uppfyllda och därför kan fortleva. Sådana förändringar är förklaringen till att granspira exempelvis växer intill rikkärr i naturreservatet Hunneröds mosse (Lemmeströ-kärret) i Svedala kommun.

Bild 3. Granspira trivs på näringsfattiga ogödslade naturbetesmarker.
Foto: Göran Mattiasson.

Tidigare utbredning och förekomst

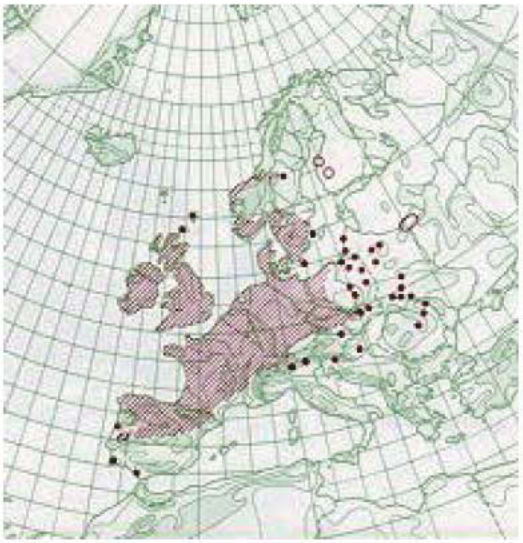
Skåne var under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till största delen ett öppet landskap. Bondesamhället hade skapat förutsättningar för många olika växtsamhällen och stor artrikedom. Betesgynnade arter hade gott om utrymme. Granspira hade sina främsta förekomster i fäladsmarker, på fukthedar och fuktig gräsmark i övergångszonen mellan kärr och fastmark. Mera sporadiskt påträffades spiran i näringsfattiga kärr och på hävdade strandområden.

Granspira – fram till 1950

Före 1950-talet var granspira en vanlig art i det skånska kulturlandskapet. Weimarck anger i Skånes Flora 1963 att granspira är allmänt förekommande i urbergsbygder, sällsyn-

Karta 1. Granspirans utbredning i Norden omkring 1950 (Hultén1950).

Karta 2. Granspirans globala utbredning (Hultén & Fries 1986).

tare i kalktrakter. Granspira fanns i praktiskt taget hela Skåne på närmare ett tusental platser före mitten av 1900-talet (karta 3).

De näringsfattiga fälads- och naturbetesmarkerna på åsarna var viktiga växtplatser för granspira. Arealen fälads- och betesmark minskade redan i början av 1900-talet. Förändringen började och gick snabbt på Romeleåsen i södra Skåne. Ännu kring 1950 var granspira trots stora förändringar i markanvändning fortfarande relativt allmän på Romeleåsens kvarvarande öppna fäladsmarker. Idag återstår cirka 1 procent av fäladsmarken (tabell 1, Mattiasson 1995). På Romeleåsen finns fortfarande ett av landskapets största bestånd av granspira även om det bara är en bråkdel av tidigare förekomster. Lunds kommun har på ett berömvärt sätt initierat ett projekt i syfte att inom sin kommun bevara återstående rester av forna fäladsmarker.

Tabell 1. Fäladsmark på Romeleåsen 1850–1988.

Andel fäladsmark på Romeleåsen	
1850	37 %
1929	9 %
1971	2 %
1988	1 %

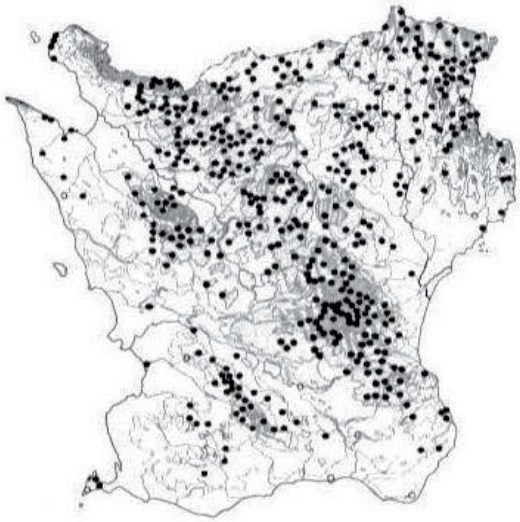
Granspira – efter 1950

Naturbetesmarken och arealen fäladsmark har krympt drastiskt i hela Skåne efter andra världskriget. Landskapet genomgick en omvälvande strukturomvandling och med den ändrades livsvillkoren för många arter. Det är inte förvånande att granspira minskade mycket kraftigt, när dess viktigaste växtplatser försvann. Det är en logisk konsekvens av att betesdjuren minskade i antal, betet upphörde, fäladsmarker trädplanterades eller fick växa igen, alternativt gödslades, dikades och blev kulturbeten. Landskapets omvandling och förändring har lagt grunden för granspirans försvinnande. Resultatet av denna process har blivit allt tydligare med tiden och synes ännu inte vara helt avslutad. Granspira överlever inte i dagens samhälle utan hjälp att få behålla sina växtplatser i landskapets naturbetesmarker.

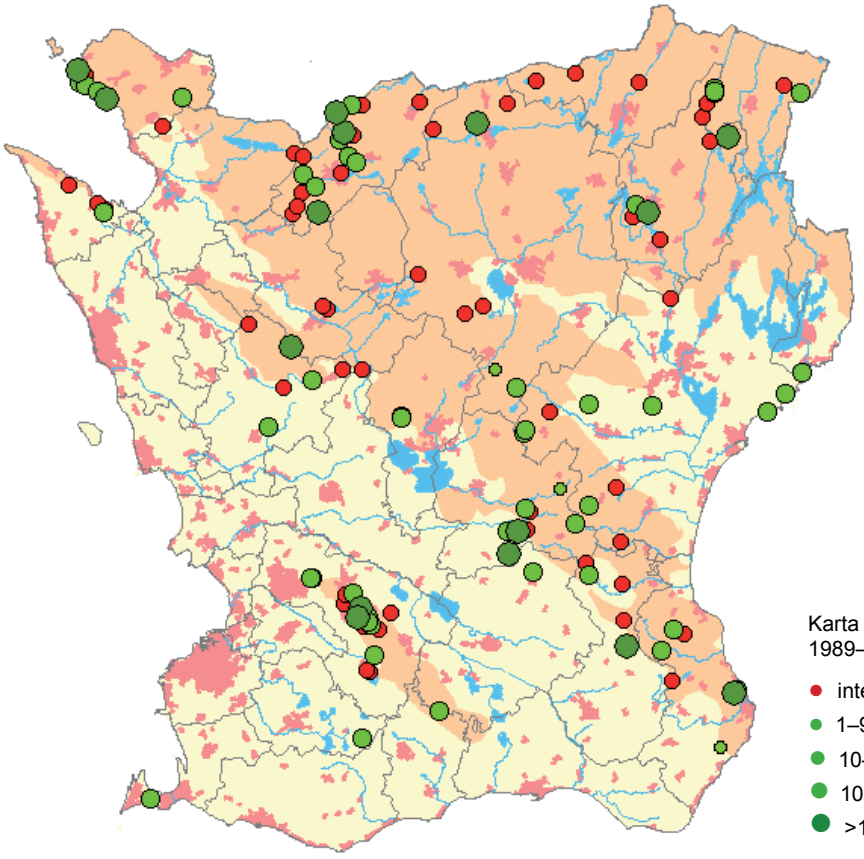
Under andra hälften av 1900-talet uppskattas antalet växtplatser i Skåne ha försvunnit med mer än 75 procent (Tyler m. fl. 2007). Arter som inte har sin framtid säkrad i landet betecknas definitionsmässigt som rödlistade. Redan i den första förteckningen över *Rödlistade kärlväxter i Sverige 1985* klassificerades granspira som en missgynnad art och har allt-

sedan dess tillhört kategori Nära hotad (NT), senast i Rödlistan 2010 då granspira låg nära gränsen för hotkategorin Sårbar (VU). Det råder ingen tvekan om att granspira gått starkt tillbaka både i Skåne och andra delar av landet (särskilt Småland och Blekinge) sedan mitten av 1900-talet. Idag uppskattas granspira förekomma på högst 900 lokaler i hela landet (ArtDatabankens Artfaktablad), dvs. antalet lokaler är i samma storleksordning som enbart fanns i Skåne före andra världskriget.

Sannolikheten att granspira ska kunna sprida sig till nya områden i Skåne är närmast obefintlig beroende på att fukthedar och andra lämpliga växtplatser nästan helt försvunnit från landskapet. Dessutom kan noteras att myror som sprider frön hindras effektivt av ogenomträngliga barriärer, särskilt skogsområden.

Karta 3. Granspirans förekomst i Skåne enligt Skånes Flora (Weimarck & Weimarck 1985).

Karta 4. Granspira i Skåne 1989–2012.

- inte återfunnen 2012.
- 1–9 ex. 2012.
- 10–99 ex 2012.
- 100–999 ex. 2012.
- >1000 ex. 2012.

Resultat från 2012 års inventering

De största och till synes mest livskraftiga växtplatserna med granspira (karta 4) finns 2012 i urbergsområden på eller i anslutning till åsarna – Romeleåsen (Lunds kommun), Linderödsåsen (Hörby kommun) och Hallandsåsen (Båstads och Örkelljunga kommun). Enstaka större förekomster i andra urbergsområden eller näringsfattiga miljöer noteras på Söderåsen samt i Simrishamns och Östra Göinge kommuner. Omkring 20 procent av lokalerna har ett individantal som överstiger 1000 plantor. Lika stor andel, cirka 20 procent av förekomsterna, är så små att lokalerna kan försvinna inom en nära framtid (tabell 2).

Örkelljunga och Lunds kommuner hade 2012 det största antalet kända lokaler med granspira. Totalt fanns i vardera kommunen 9 lokaler med över 7000 plantor. Landskapets största bestånd med över 3000 plantor hittades på fäladsmarker kring Östra Sallerup i Hörby kommun. Ett stort bestånd med 1500 plantor noterades inom naturreservatet Sniberups fälad i Hörby kommun. Granspira finns inom ett 10-tal naturskyddade områden varav kan nämnas naturreservaten utmed Bjärekusten (Båstads kommun), Boarps hed (Kristianstads kommun), Kungsmarken, Måryd och Dalby fälad (Lunds kommun), Munkarps fälad (Höörs kommun), Bäckhalladalen (Simrishamns kommun), Lemmeströkärret (Svedala kommun) samt Skanörs Ljung (Vellinge kommun).

Totalt räknades drygt 40000 (41115) plantor av granspira under inventeringen, vilket kan synas vara ett stort antal men arten återfanns bara på 67 av de gamla växtplatserna efter 15 år (tabell 2). Att granspira försvunnit från 44 procent av sina växtplatser visar att artens tillbakagång fortsätter i hög takt. Det handlar om närmare en halvering av antalet växtplatser under bara 15 år. Äldre uppgifter saknas för att kunna bedöma hur stor populationsminskning detta motsvarar. Antalet noterade växtplatser med granspira 2012 motsvarar i storleksordningen ungefär 5 procent av förekomsten i Skåne för 50–100 år sedan. Resultatet är inte uppmuntrande! Granspirans växtplatser har försvunnit och förändrats i sådan omfattning att arten granspira i Skåne idag är Starkt hotad.

Tabell 2. Granspirans populationsstorlek på sina växtplatser under 2012 – se även karta 4.

	1989–2005	2012
>1000 plantor		15
100–999 plantor		39
10–99 plantor		8
1–9		5
Totalt antal lokaler	**119**	**67**

Granspira har till större delen försvunnit från sina växtplatser i jordbruksbygden och minskat kraftigt i urbergsområden. Många växtplatser i gränstrakterna mot Småland har försvunnet. Utbredningsområdet har krympt och omfattar numera endast 16 av landskapets 33 kommuner. Närmare hälften av Skånes kommuner har sedan 1950 förlorat sina växtplatser med granspira. Det småskaliga odlingslandskapet i den skogsdominerade regionen har till största delen gått förlorat genom igenväxning och skogsplantering samtidigt som naturbetesmarker genom gödselgivor omvandlats till kulturbeten. Därmed har ett stort antal växtplatser med granspira försvunnit. Detta är märkbart i till exempel Svalövs kommun – även om spiran fortfarande finns kvar på några platser kring Söderåsen – där utebliven hävd på flera både större och mindre betesmarker resulterat i att granspira inte längre finns kvar. Arten förekommer idag främst i fuktig gräsbevuxen fäladsmark på åsarna.

Antalet inventeringsrutor i Skåne med granspira har minskat från cirka 350 omkring 1950 till 97 år 1995 och till 67 år 2012. Hur många växtplatser som totalt försvunnit i Skåne är inte känt. År 1995 rapporterades 1,2 växtplatser per inventeringsruta i Skåne. År 2012 hade antalet växtplatser minskat till 0,7 per ruta. Dagens situation kan jämföras med förhållandena för 50 år sedan, då 24 platser

Bild 4. Ett kraftigt, välvuxet exemplar av granspira. Foto: Göran Mattiasson

med granspira noterades i urbergsområdet på Linderödsåsens sluttning i Östraby och Östra Sallerups socknar inom ett område motsvarande cirka 8 rutor. Avståndet mellan växtplatser har ökat kraftigt under åren samtidigt som granspira blivit allt sällsyntare i vårt landskap. Jämförelsen och utvecklingen visar samma resultat – granspira är på mycket snabb reträtt i Skåne.

Tack

Ett stort Tack till Floraväktarna i Skåne och alla andra som medverkat i detta arbete och gjort det möjligt för Lunds Botaniska Förening att ge en aktuell bild av situationen för granspira i Skåne. Resultaten visar entydigt att det är nödvändigt att på ett bättre sätt skydda och bevara växtplatser för granspira och dess följearter, om vi vill att den starkt hotade arten även i framtiden ska vara ett inslag i Skånes natur.

Citerad litteratur

ArtDatabanken, Granspira, *Artfaktablad 2010*.

Gärdenfors. U. (ed.). 2010. *Rödlistade arter i Sverige. ArtDatabanken*, SLU, Uppsala.

Hultén, E. 1950. *Atlas över växternas utbredning i Norden*. Stockholm.

Hultén, E. & Fries, M. 1986. *Atlas of North European vascular plants.* Koeltz, Königstein.

Mattiasson, G. 1995. *Biologisk Mångfald i Malmöhus län.* Länsstyrelsen i Malmöhus län.

Tyler, T. m. fl. (red.). 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning.* Lunds Botaniska Förening.

Weimarck, H. 1963. *Skånes Flora*. Malmö.

Weimarck, H. & Weimarck, G. 1985. *Atlas över Skånes Flora*. Stockholm.

Författarens E-post:
goran.mattiasson@telia.com